

מכון מניטו

הקדמת הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו) זצ"ל להגדה של פסח

תורגם ע"י הרב אליקים שמשוביץ והרב ירחם שמשוביץ

מיציאת מצרים למדינת ישראל

עברו שלושת אלפים מאתיים תשעים ושניים שנה ליציאתם של בני ישראל מגלות מצרים, בשנת אלפיים ארבע מאות וארבעים ושמונה בתולדות האדם על פי הלוח העברי. תאריך זה, ודרכו האירוע שהוא מציין, מכונן את האמונה המקראית ומייסד את האומה הישראלית.

מאז אברהם העברי, דרכו ודרך צאצאיו, התודעה האנושית עוברת מוטציה דתית ורוחנית קיצונית: אברהם כורת ברית כריתות לדת הטבעית של ההתלהבות האלילית, בה האדם מסכים לשעבוד לכוחות הטבע שהפכו אותם לאלהיות. הוא מכיר בכך שהעולם, דירתו של האדם, אינו מצטמצם למכלול הבלתי פרסונאלי באופן מפלצתי של התופעות המהוות אותו, קוסמיות, אסטרונומיות, פיזיות, ביולוגיות וכפי שאנו יודעים לומר זאת כיום פסיכולוגיות, חברתיות ופוליטיות. בהכירו את עצמו כנברא, כלומר כיצור המקבל את ישותו בחסדי בורא מחוצה לעצמו, הוא יודע כי רצון חופשי מנהיג את עולם בני האדם דרך ולמרות כל שעבודיהם, בכפיה או בהסכמה, כמו כל אבדן זהות עצמית וההתכחשות

שלהם לעצמם, שנגרם או נכפה עליהם. אמונתו באל אחד אינה מצטמצמת לדאיזם הרעיוני של פילוסוף בחיפוש אחר השערה מנחמת להסביר את תעלומות העולם. הישועה אפשרית, אך יש לזכות בה ולהיות ראוי לה. מה שמספרת לנו התורה על אמונתו של אברהם, גם מסביר לנו את סוד ההוויה העברית: להסטוריה האנושית יש ברזמנית משמעות וכיוון, ומשמעות זו היא של המוסריות. האל של הנבואה העברית פונה לתודעתו המוסרית של האדם כפי שכוננה ע"י אברהם כדרך לישועה. זו הסיבה שבהתגלות לאברהם הבטחת הברכות והוראת הקדושה המוסרית זהות לחלוטין זו לזו. אברהם המייסד את אמונת ישראל שמה ילמד לצאצאיו כתורת המצוות¹ אינו מחליף אלילים גסים ע"י אליל אידיאלי. הוא נותן להיסטוריה האנושית, אומה של נביאים, שנצרפה בכור ההיתוך הקשה של גלות העולם, המאזינה לאל אמת: הבורא היחידי, הערב לחוקי היקום, תוך דרישה לקיום החוק המוסרי, זה שהעברים קוראים "הוא", מכיוון ששום מילה לא מגדירה את שכינתו².

לראשונה מימי בראשית, תולדות בני האדם נפגשת עם התקווה. "וַיִּבְרְכוּ בְּךָ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאֲדָמָה וּבְזֶרְעָךָ"³. למעשה, בכל הזמנים, התקופות והציוויליזציות, כל תקווה תשתרש בתקוותם של ישראל. כולם מודעים לכך כיום, בכל העולם כולו, למרות כל יריבויות הנוראיות וכפיות הטובה הרצופה, כל אדם בעל תום לב יודע ששמו של האל האחד הוא "אלוהי אברהם יצחק ויעקב". כלומר אלוהי ישראל. ישראל, זרעו של אברהם, שבעצמו כבר יודע שבניו יצטרכו לחיות באינטנסיביות הכי עוצמתית, במוות כמו בחיים, בתוך תפוצות בני האדם, את ההסטוריה הקשה של אומה המעידה על התקווה בשם האמונה במוסריות. "יָדַע תִּדְעַ כִּי גַר יְהִיָּה זֶרְעָךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי וְאֶחָרִי כִּן יֵצְאוּ בְּרַכָּשׁ גָּדוֹל"⁴. האבטיפוס של הפרה הסטוריה של ישראל היה ישירות גלות מצרים, אבל גם משך אלפי שנים של גלויות רבות, עד הגלות הנוכחית המתחילה ברומי ומסתיימת בזמננו. בלי כוונת מכוון אלא בשל טבעיות התודעה העברית, ישראל של ימינו, החיים את התחדשות ארץ ישראל, העניקו לשירם הלאומי את השם "התקווה".

לעומת זאת, עקרונות חגי ישראל שבלוח העברי, אינן מיוסדות על סיפורו הפרטי של אברהם. סיפורו של אברהם בלבד, יכול היה ליצור את "המיתוס"⁵ של אלוהי אברהם; היציאה ממצרים, מתייחסת להיסטוריה שלנו. כפי שאמר אחד מרבותי, יעקב גורדין ז"ל, הסיפור הזה הוא זה שאיש לא יכול היה לכתוב, מכיוון שגיבור הסיפור הוא הקורא עצמו: גיבור הסיפור הוא אתה, אני, בן עם ישראל, שיצא ממצרים. בהחלט, ישראל שמר בזיכרונו את יציאתו של אברהם מכבשני האש של אור כשדים, תקדים אפל של המשרפות של אירופה לדור הנוכחי של ניצולי השואה! אבל הוא בחר ביציאת מצרים כנקודת המוצא לחגיו, מכיוון שכאן מתגשמת הבטחתו של אלוהי ההבטחות לאברהם בקנה מידה של כלל, בהיסטוריה ממשית ומציאותית של החברות אנושיות. מה שבימי האבות, באמת ידענו על

¹ מתייחס לפסוק: "תורה ציווה לנו משה מורשה קהילת יעקב" (דברים לג, ד).

² מתייחס לפסוק: "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמת" (ירמיהו לג, כה).

³ בראשית יב, ג.

⁴ בראשית טו, יג-יד.

⁵ המיתוס מרכז על אישיות בודדת את תכונותיו של הקולקטיב. ובכך הופך את אותה האישיות לבלתי מציאותית כרעיון מופשט. להרחבת העניין ראה מאמרו של מניטו המיתוס היווני, המדרש היהודי, בתוך מדרש בסוד ההפכים ע"מ 147-164.

אלוהי אברהם, מתוך אמונה של תקווה, הופך למציאות בזמנו של משה, בתקופת הבנים, ולעם שלם.

במובן זה יציאת מצרים, אירוע בהיסטוריה העולמית, ולא רגע בהסטוריית האמונות, היא המייסדת בצורה בלתי הפיכה את אמונת ישראל, תוך כדי ייסודה של האומה הישראלית. במובן זה, מתגלה גם, עם משה רבנו, כי הפרויקט של אברהם אבינו לא היה ליצור דת – תוצר לוואי של התרבות, יוקרתית ככל שתהיה, אבל בצורה שונה לגמרי, להוליד אומה של נביאים. במובן זה, בן ישראל חי בחוויה קיומית את מה שבני אדם אמורים להאמין בו, כשהם עדיין רק מאמינים בתנ"ך: גאולת מצרים.⁶

התורה קוראת לאירוע זה "פסח"⁷. "פסחת" ד' בתוך ההסתוריה⁸ האנושית בכדי לקיים את הבטחתו לאברהם. "פסחת" ישראל מעולם ישן לעולם חדש; מתרבות שכבר מתה, שנידונה לאבדון בשל חוסר מוסריותה, לעתיד הימים הבאים לקראתנו. ישראל יודע בזכרונו, כי מעולם לעולם, מתקופה לתקופה, מציביליזציה לציביליזציה, זרעו של אברהם, הנאמן לתורת משה, "פסח" מצרים למצרים, בעברו דרך העבר שאבד עליו הכלח של כל המצרים.

והנה, בזמננו, ישראל חווה מחדש את אותו המעבר שבין תקופת הגלות לתקופת הגאולה. במשך אלפיים שנה, בגלות האחרונה הזו שהתחילה ברומי, חזרנו לתקופת האבות⁹. כיהודים, זהות העברית חזרה להיות זהות של הבטחה. ניצולי האמונה, שניצלו על ידי התקווה, חיכינו מטיול לטיול, שעת בנים תגיע והתגשמה, על פי נבואת ירמיהו: "וְיָשְׁבוּ בְנֵי לְגְבוּלָם"¹⁰. לכן, אנו מקיימים בזמננו, את סיפור יציאת מצרים, ההגדה של פסח, בכוונה מועצמת ע"י חוויתנו העכשווית בתולדות עמינו. ובכן, הזמן הזה, שיש לנו הזכות הנפלאה לחיות בו, זמן שבו סיפור ההתחלות נרשם בדברי הימים של העולם המודרני; זמן זה כבר נחזה על ידי חכמי התלמוד, מיד לאחר חורבן בית שני על ידי רומי, בתלמוד:

מתני' ¹¹ אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, הָרִי אֲנִי כְּבֹן שְׁבָעִים שָׁנָה, וְלֹא זָכִיתִי שֶׁתֵּאָמַר יְצִיאת מִצְרַיִם בְּלִילוֹת, עַד שֶׁדָּרְשָׁה בֶן זֹמָא, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ט"ז, ג) לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ. הַיְמִים. כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ, הַלֵּילוֹת. וְחֻכְמֵי אֲמֹרִים, יְמֵי חַיֶּיךָ, הָעוֹלָם הַזֶּה. כֹּל לְהַבְיֵא לְיָמֹת הַמְּשִׁיחַ:

גמ' תניא אמר להם בן זומא לחכמים וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח? והלא כבר נאמר (ירמיהו כ"ג, ז) הֲנָה יָמִים בָּאִים נְאֻם יְיָ וְלֹא יֵאָמַר עוֹד חֵי יְיָ אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צָפּוֹן וּמִכָּל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִדִּיחָם שָׁמָּה. אמרו לו לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה אלא שתהא שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל לו.

⁶ מניטו היה אומר אנו לא מאמינים בעם שיצא מצרים, אנחנו יצאנו מצרים. אנחנו לא מאמינים במעמד הר סיני, אנחנו חווינו את מעמד הר סיני.

⁷ מניטו מסביר כיצד שם החג העברי דרך המילה פסחא בארמית והיוונית ומשם לצרפתית הביא את השם Pâque.

⁸ כך היה מרן הרב קוק רגיל לכתוב בכדי לבטא את יד ההשגחה הפועלת במסתרי דברי ימי העולם.

⁹ כלומר, בתקופת הגלות עם ישראל חי במימד הזהותי של עידן ההבטחה שהיא מידתם של האבות, בעוד שמידתם של הבנים היא זו של מימושה, כמה שנאמר "ושבו בנים לגבולם" (ירמיהו ל"א, טז), שהולך ומתקיים בדורנו.

¹⁰ ירמיהו ל"א, טז.

¹¹ ראוי לזכור שהמשנה מתחילה בקביעה של סתם משנה (שהלכה כמותה) כי: "מזכירין יציאת מצרים בלילות".

טקסט זה, כמו רבים אחרים, מדבר בעד עצמו. ואנחנו, חזרנו מארץ צפון ומכל הארצות. "אנחנו בני התקווה"¹², כפי שנהג לומר המשורר היהודי אדמונד פלג, אנחנו הפכנו להיות היום, עדים, הנפשות הפועלות בהסטוריה.

ומרוב ההודאות הנצרכות, אין לנו יודעים ממה להתחיל! האם להודות קודם על כך שהאמת של המקרא פוגש את המציאות ההסטורית¹³, או שמא על כך שהעובדות בהיקפן הכי גדול גילו באופן פה מובהק את חכמת חכמי התלמוד! לנו נודה ללא ספק לסבלנות העצומה של אבותינו, יהודי הגלות, אשר באמצעות זמן הנאמנות הארוך הזה אפשרו, לכולנו מישראל, את המפגש עם בא הזמנים להם ציפינו, ראשית צמיחת גאולתנו.

יוצא דופן שמהדורה של ההגדה נושאת שם מסוים, שהוקצה על ידי הסמכות הדתית הגבוהה ביותר באותה תקופה.

סיפור המהדורה הנוכחית של ההגדה, שנקראה על ידי הרב שלמה גורן, רבה הראשי של ישראל, "ההגדה של הכוס החמישית", ושאותה כיבד רבנו הרב צבי-יהודה בכתיבת הקדמה, הוא גם סיפור התגשמות חלום. בעבר, בבית אביו, בערב חג הפסח, ילד היה מאזין לראשונה להגדה של פסח, לא דרך הטקסט העברי שלא הצליח להבין, אלא בהתבוננות באיורים העתיקים שאיירו את ההגדה המשפחתית. ומאז, מאותו גיל, החלום שלו היה להפוך את ההגדה לספר הכי יפה בעולם. הילד דאז, ז'ורז' ישראל, ממשפחה יהודית באורן, החי כיום בירושלים, וההשגחה איפשרה לו להגשים את חלומו, בעזרת אחיו ארמנד ישראל, מפריס. מפגישתם עם ריימונד מורטי, נולד ספר זה.

מוצא חן בעינינו, שצייר כמו ריימונד מורטי, איש האומות שזכה מאת ד' להשראה שכזו, הוסיף את יופי הצורה לקדושת הכתוב, לשיר אתנו, בציורים של אור, הרגע הגדול הזה בתולדות ישראל.

כתוב:

"יִפְתְּ אֱלֹהִים לְיַפֵּת וְיִשְׁכֵּן בְּאֶהְלֵי שֵׁם"¹⁴.

וכתוב:

"וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יְדֵי לְתֵת אֶתָּה לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב וְנָתַתִּי אֶתָּה לְכֶם מוֹרָשָׁה אֲנִי יי"¹⁵.

ירושלים, ערב ראש השנה תש"מ (20.9.1979).

¹² מניטו מתייחס כאן לשם ספרו של נשיא תנועת הצופים היהודיים בצרפת, אדמונד פלג, כפראפרזה לעניין התקווה המתעוררת מחדש לאחר השואה, אף כי מעולם לא אבדה גם בזמנים הקשים.

¹³ ישנו לימוד גדול של מניטו המתייחס למתח הקיים בין האמת למציאות, ועל הצורך להפוך את המציאות לאמת ואת האמת למציאות.

¹⁴ בראשית ט, כז.

¹⁵ שמות ו, ח.